

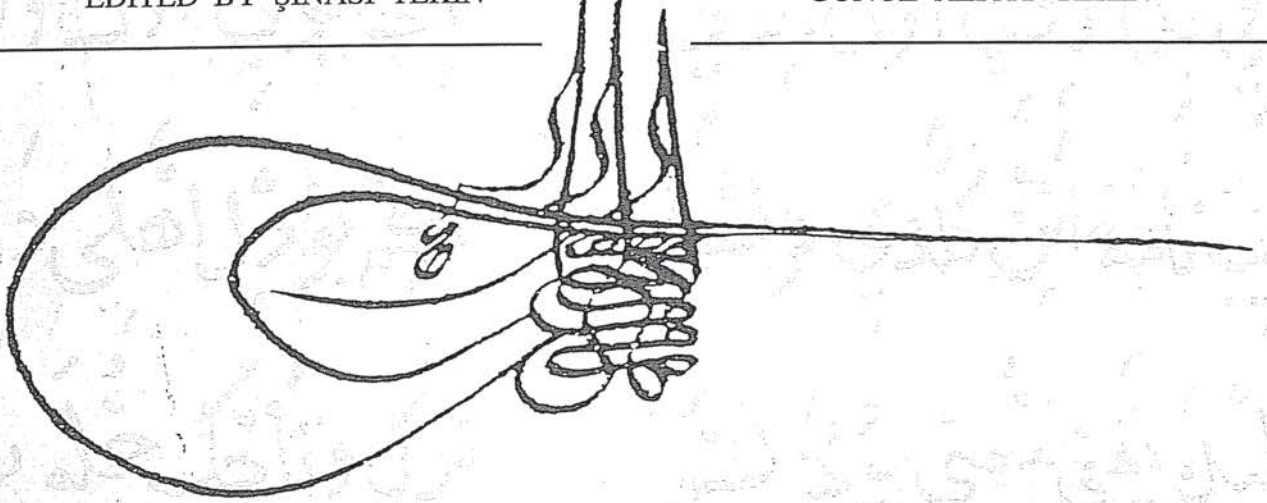
JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRK LÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 27/II. 2003

EDITED BY ŐINASI TEKİN

GÖNÜL ALPAY TEKİN

KAF DAĞININ ÖTESİNE VARMAK

FESTSCHRIFT IN HONOR OF

GÜNAY KUT

ESSAYS PRESENTED BY HER COLLEAGUES AND
STUDENTS

II

Guest Editor
Zehra TOSKA

Published at the Department of Near Eastern Languages and Literatures

Harvard University

2003

OSMANLI DÖNEMİ TÜRK MİZAH ANLAYIŞI*

Tunca KORTANTAMER**

Türk edebiyatının Batılılaşma etkisinden önce ortaya çıkan yazılı mizah ürünlerinin hemen hepsi İslam kültür dünyası içinde oluşmuş ürünlerdir. Çoğunlukla eğitici, öğretici ve felsefi eserlerde yer alan mizah hakkındaki genel görüşler, geçmişte İslâmî zeminden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Aslında Kuran'da mizahı doğrudan konu alan hiçbir âyet bulunmamaktadır. Ancak bazı âyetlerde gülmekten söz edilir. Söz gelişi Necm Suresi'nin 42 ve 43. âyetlerinde: "Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir. Doğrusu güldüren de ağlatan da O'dur.", Tevbe Suresi'nin 82. âyetinde: "Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar." ifadeleriyle karşılaşılır. Yalnız ilk örnekte Allah'ın güldürdükleriyle cennetlikler, ağlattıklarıyla cehennemlikler kastedilmektedir. İkincisinde sözü edilen az gülüp çok ağlayacak olanlar Tebuk seferine katılmadıkları için cezalandırılanlardır¹. Her iki durumda da gülme karşımıza bir mükâfat olarak çıkmaktadır.

Hucurat Suresi'nin 11. âyetinde alay söz konusu edilerek "Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın." denir. Bu âyetin tefsirlerinde burada söz konusu edilen şeyin mizah olmadığı görülür. Yasaklanan şey insanların birbirini kırması, incitmesi, haysiyetiyle oynamasıdır².

Mizahı meşru zemine oturtmak isteyenler ayrıca biraz zorlama ile Yusuf Suresi'nin 12. âyetine de başvururlar ve Yusuf'un ağabeyleri tarafından babaları Yakub'a "Onu yarın bizimle gönder. Yesin, içsin, oynasın." diye seslenişini eğlenmek olarak alır ve bunun mizahı da içerdiğini düşünürler³.

Aslında mizah üzerine görüşler sünnetten, yani Hz. Muhammed'in söz ve davranışlarından, ayrıca Hz. Muhammed'in çevresindekilerin söz ve davranışlarından yola çıkarak temellendirilir. Bu konuda hadis kitaplarında ve çeşitli kaynaklarda bilgiler vardır. Aynı

* Bu makale daha önce 4-8 Ekim 1999 tarihinde *Ankara'da XIII. Milletlerarası Türk Tarih Kongresi'nde* bildiri olarak sunulmuştur.

** Ağustos 2002 tarihinde kaybettiğimiz hocamıza Allah'tan rahmet diliyoruz.

¹ Bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır: *Hak Dini Kur'ân Dili -Türkçe Tefsir-*, Eser Neşriyat, (İstanbul?) 1979, C. 7, s. 4607 v.d.; a.g.e., C. 4, s. 2597.

² Elmalılı: a.g.e.,C. 6. s. 4466 v.d.

³ Lamiî-zâde Abdullah Çelebi: *Lâtifeler*, (Hazırlayan: Yaşar Çalışkan), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s.12.

sünnet ve sahabiler kaynağından yola çıkıldığı halde yüzyıllar boyunca çok farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu farklılıklar Kütübü Sitte'de dahi dikkati çeker⁴.

Bu yaklaşımlardan birisi mizahı tamamen reddeder ve şu hadislere sık sık baş vurur: "Bir de sakın çok gülme. Zîrâ fazla gülmek kalbi öldürür."⁵, "Bir kimsenin gülmesi çok olursa, Hakk'ın küçümsemesine sebep olur, bir kimsenin oyunu alayı çok olursa celâdeti gider, şakası çok olanın da vekârı gider."⁶ Bir başka yaklaşımda ise Hz. Muhammed'in sadece gülümsediğini, hiç gülmediğini ifade eden bir takım hadisler de zikredilir⁷. Hattâ Lâtîfî (ö. 1582) manzum bir yüz hadis tercümesi olan Subhatü'l-uşşâk adlı eserinde gülmeyle ilgili olumsuz bazı hadisleri dörtlükler halinde Türkçe'ye çevirmiştir⁸.

Bu tür hadislerden yararlanarak mizahın her türlüünü ve gülmeyi reddeden bir anlayış İslamın en eski çağlarından günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bu anlayışın örneklerini çeşitli kaynaklarda buluruz.

Rosental, İslam'ın ilk dönemlerindeki mizahı konu alan tanınmış eserinde bunu şöyle dile getirir: "Gülmenin yakışsız ve hatta günah olduğunu düşünen ilahiyatçılar ve özellikle mutasavvıflar vardı. Bir çocuğun ciddiliğe olan doğal eğiliminin ve oyun ve gülmeye karşı erken isteksizliğinin onun gelecekteki dindarlığının işareti olduğu düşünülürdü. Bununla birlikte bu tür iyi huylu adamların aşırı sertlikleri, bereket versin, geniş kabul görmeyen bir ideal olarak kalmıştır."⁹

Rosental'in sözünü ettiği gülmeyi yakışsız ve hatta günah bulan bu tavrın tipik bir yansımasını, söz gelişi Fatih Sultan Mehmet devrinin genç yaşta ölen tanınmış bilginlerinden Hayalî 'de gözleyebiliriz. Tasviri bir zahidi çok andıran Hayalî -Nakşî tarafından tarafından yapılmış minyatürleri var¹⁰, Şakaik'in Hayalî'ye iki yıl öğrencilik yapan Mevlânâ Gıyaseddin'den naklettiğine göre, bu süre zarfında bir kere bile kimse ile latife etmemiş, boş yere gülümsememiş. Daima susar, ibâdet eder veya çalışmış. İlmî tartışma dışında konuşmamış. Bir gün camide Hocazâde ile bir araya gelip *mübâhase-i ilmiyye* eylemişler. Hayalî galebe etmiş. Evine geldiğinde dostlarından birisi bu başarıya değinince Hayalî sevincini ifâde eden bir iki kelime sarfedip gülümsemiş. Mevlânâ Gıyaseddin, Hayalî'nin bundan başka gülüşünü görmemiş¹¹.

Hz. Muhammed'in sünnetinde mizah konusunda küçük bir risalecik yazan Dr. Akif Köten risalesini bu geleneğin günümüzde de varlığını sürdüren asık suratlı temsilcilerine karşı

4 (Peygamberi gülerken görmedim. Buhârî, Müslim; Gülmez gülümserdi. Tirmizî; Gülerken azı dişi bile görülürdü. Tirmizî, Buhârî.) Muhammed Yusuf Kandehlevî: *Hayâtü's-sahâbe, Peygamberimiz ve İlk Müslümanlar*, (Çev.: Sıtkı Güllü), İstanbul 1987, C. 3, s. 121-127 ve İbrahim Canan: *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 209-213'de Buhârî, Müslim, Tirmizî, Abu Davud, İbni Mâce ve diğer birçok kaynaktan yararlanarak verilen gülme ile ilgili çeşitli tipte birçok olay zikredilir.

5 Rumûze'l-Ehâdis, C. 1, s. 13, hadis no: 7.

6 Rumûze'l-Ehâdis, C. 2, s. 441, hadis no: 3.

7 Bkz. Kandehlevî: a.g.e., s. 187-188.

8 Bu çeviriler için bkz. Ahmet Sevgi: *Subhatü'l-Uşşâk*, Konya 1993, s. 72-73.

9 Franz Rosenthal: *Erken İslam'da Mizah*, (Çev.: Prof. Dr. Ahmet Arslan), İris Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1997, s. 7.

10 Süheyl Ünver: *Ressam Nakşî -Hayatı ve Eserleri-*, İstanbul 1949, s. 76-77.

11 Mecdî Mehmed Efendi. *Hadâiku's-şakâyik*, (Neşre hazırlayan: Abdülkâdir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, C. 1, s. 160.

kaleme almıştır¹². Bu yaklaşımın ortaçağ karanlığındaki Hıristiyan dünyası ile benzerliği dikkati çekiyor. Özellikle Umberto Eco'nun ünlü eseri *Gülün Adı*'ndaki Aristoteles'in Komedyasını yok eden yaşlı Rahip Jorge'nin eserin kahramanı William'a söyledikleri bu benzerliği açıkça ortaya koyar. Çünkü Rahip Jorge'ye göre gülmek ciddiyeti, vekârı, daha da kötüsü korkuyu ortadan kaldıracak, Aristoteles gibi bir bilginin eseri vasıtasıyla gülme meşrulaşırsa, dünyanın düzeni bozulacaktır¹³.

17. yüzyılın ünlü şairlerinden Nev'îzâde Atâyî ki kendisi müderrislik yapmış ve uzun yıllar kadılık görevinde bulunmuştur, bizdeki, insanları cehennemle korkutan kişilerle tatlı tatlı dalga geçer. Onları sarıgın kenarına sokulmuş misvakla her gördüğüne saldıran gergedana benzetir ve onlara sorar: "Cehennem senin fırının mı ki herkesi durmadan sokup çıkarıyorsun?"¹⁴

Esasında tarih boyunca İslam kültür dünyası büyük bir çoğunlukla meseleyi hiç de böyle anlamamıştır. Kaynaklara bakıldığında eğlence ve mizaha karşı büyük bir eğilim olduğu görülür. Kaynaklarda Hz. Muhammed ve ashabının yeri geldikçe nükte, şaka, latife yaptıkları, gülme ve güldürmenin onların hayatında büyük yer tuttuğu sık sık zikredilir.

Hz. Muhammed'in ihtiyar bir kadına, evli bir kadına, kendisinden bir binek isteyen adama, Hz. Ayşe'ye, torunlarına, sahabelere yaptığı şakalar hadis kitapları başta olmak üzere pek çok yerde anlatılır. Ayrıca Hz. Ali'nin güleç ve şakacı kişiliği, şakayı sevmeyen Hz. Ömer'in bile torunlarını sırtında taşıyan Hz. Muhammed'e takılması hep kaynaklarda kaydedilir. Hatta sahabelerden Nuayman'ın bu çerçevede özel bir yeri vardır. Onun bazıları sınırları zorlayan şakaları sayıca bir hayli çoktur¹⁵.

Ancak kaynaklar, özellikle hadis ve ahlak kitapları Hz. Muhammed'in şakalara bazı sınırlar getirdiğini ileri sürerler. Söz gelişi: "Ben şaka yaparım, ama sadece doğru söyleyirim."¹⁶ sözü çok zikredilir. Onun, şaşırtıcı ifadeler hariç, şakaya yalan sokulmamasını tavsiyesi, bir müslümanın bir başka müslümanı alaya almasını yasaklaması, şaka diye korkutmaya, birinin herhangi bir şeyini alıp saklamaya izin vermemesi tanınmış rivayetler arasındadır. Bütün bunlarda insanların haysiyetlerinin ayaklar altına alınmasına, onların korkutulmasına ve aldatılmasına karşı çıkmaktadır. Aşağılayarak alay etmenin zaten Kuran'da da yasak olduğunu biliyoruz. Yine de yukarıda sözü edilen Nuayman'ın Hz. Muhammed'in güldüğü veya katıldığı ifade edilen bazı şakalarında bu sınırlardan bir kısmının aşıldığı görülür¹⁷.

Mizahı dışlayan bir tavrın varlığı, tıpkı şiirde olduğu gibi, mizah konusunda da bir takım tereddütler doğurmuş olmalı ki erken çağlardan itibaren Rosental'in dediği gibi ciddiyet ile şakacılığın ve mizahın iyi ve kötü yönlerinin çelişkisi müslüman eğlence edebiyatının bir konusu olmuştur. Dr. Akif Köten'in kitapçığı bile bu durumun günümüze kadar sürüşünü

12 Bkz. Akif Köten: *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Şaka ve Bazı Şakacı Sahabiler*, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 8-9; gülmeye karşı tipik bir örnek için krş.: Ali Güler: "Gülmek ve Küfür", *Türkiye Gazetesi*, 10.8.1995.

13 Umberto Eco: *Gülün Adı*, (Çeviren: Şadan Karadeniz), Can Yayınları, İstanbul 1986, s. 647-648, 652-654, 655-658, 659-660.

14 Bkz. Tunca Kortantamer: *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamsesi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1997, s. 56-57.

15 Köten: *Hz. Peygamberin Sünnetinde Şaka*, s. 29 v.d.

16 Köten: a.g.e., s. 18.

17 Bkz. Köten: a.g.e., s. 29 v.d., krş. Kandehevî: a.g.e., C. 3, s. 126-127.

kanıtlıyor. Yine Rosental'in verdiği bilgilerden mizah konusundaki temel tavırların daha ilk dönemlerde ortaya çıktığı görülüyor. Bunları şöylece özetleyebiliriz¹⁸:

Müslüman yazarlar mizahı tanımlama denemesine girişmezler; ancak mizahın kaynağı ve nedeni hekimler ve filozoflar tarafından tartışılmıştır. İslam kültür dünyasında yazarların mizaha yönelik ilgisinin ağırlık noktasını işin ahlâkî ve meşru yönleri oluşturur. İnsanların şakalarla uğraşmasının câiz olup olmadığı, espri ve şakanın iyi ve kötü yanları üzerinde durulur. Mizahtan yana görüşlerde Hz. Muhammed'in hadisleri, onun ve sahabelerin hayatından yukarıda değinilen olaylar zikredilir ve yer yer eski peygamberlere de değinilir ve eski müslümanların çoğunun fırsat düştükçe yapılan bir espriye karşı çıkmadıkları hatırlatılır. Yine de zaman zaman böylesi hafif eğlenceye zaman harcamanın haklılığı konusundaki şüphelerin dile getirildiğini görmek mümkündür. Herşeye rağmen bütün bu tereddütlerin İslam kültür dünyasında çok zengin bir mizah edebiyatının oluşmasını engellemediği ortadadır.

Bugün geriye dönerek baktığımızda ahlakçıların çizdiği bir genel çerçevenin ideal bir model olarak yaygınlık kazandığı açıkça görülmektedir. Söz gelişi ünlü İbn Miskeveyh şakayı ölçülü olmak kaydıyla kabul eder, alayı kesinlikle reddeder. Ona göre alay terbiyesiz, maskara, gayri ciddî insanın harcıdır. Alay edenle alay edilir. Bu, katlanmayı, yani küçümsemek ve aşağılanmaya razı olmayı getirir. Şakada tehlikeler de vardır. Duracak yeri bilmek zordur. Bundan dolayı öfke, kin doğabilir, kavga çıkabilir¹⁹.

Gazâlî bir adım daha ileri giderek alayı haram ve günah olarak niteler. Ona göre alay etmek fena bir huydur, büyük âfettir. Çünkü başkasına hakareti ve küçümsemeyi içerir. Bu insana eziyettir. Eziyet ise haramdır. Ayrıca alay zaten gıybetle yakındır. Alaycılar cennete giremez. Cennet kapısı açılır, cennet gösterilir, sonra yüzlerine kapanır. Bu durumun tek istisnası alay edilenlerin bundan hoşlanması halidir. O zaman haram olmaz. Buna karşılık eksige, kusura alayla gülmek haramdır. Gazâlî'ye göre aşırıya kaçmamak şartıyla neşelenmek, rahatlamak mübahtır. Hz. Muhammed'in ve ashabının şakaları günah değildir. Fakat çok gülmeye alışmak iyi değildir. Kalbi öldürür²⁰.

İdeal model olarak bu çerçevenin hemen hemen bütün Osmanlı terbiyevî eserlerinde kabul gördüğünü biliyoruz. Söz gelişi 15. yüzyılda Mercimek Ahmed çevirisindeki *Kabusnâme*'de konu şu şekilde ele alınır: Sarhoşlarla, oyun oynayanlarla şaka yapmamalı, küfürlü şakalardan kaçınılmalıdır; çünkü sonunda kavga çıkması tehlikesi vardır. Avamla yapılan şakalarda veya açık saçık şakalarda saygı ortadan kalkar. Latife iyi, temiz ve hünerli olmalıdır. İş bir savaşa dönüştürülmemelidir²¹.

16. yüzyılda ünlü ahlakçı Kınalızâde Ali Efendi mizahın sınırlarını şöyle çizer: Amaç neşelenmedir. İtidal derecesi makbuldür. İtidali aşan şakalar aklen ve şer' en kötüdür. Alaya alınanın hatırı kırılır, şerefi lekelenir ve alay mümine eziyet halini alır. Mümine eziyet dinen haramdır. Bir kimseyi maskaralığa alıp hatırını kırmak, hele hele bunu büyükleri ve zenginleri eğlendirmek için yapmak, yahut toplantılarda insanlar gülsün diye yapmak, yahut

¹⁸ Bkz. Rosenthal: *Erken İslam'da Mizah*, s. 3-10.

¹⁹ Bkz. İbn Miskeveyh: *Ahlâkî Olgunlaştırma*, (Çevirenler: Abdülkâdir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1983, s. 176-177.

²⁰ İmam-ı Gazâlî: *İslâm Ahlâkı*, (Tercüme: Akif Karcıoğlu), Sinan Yayınevi, İstanbul 1969, s. 94-103.

²¹ Keykâvus: *Kabusnâme -Mercimek Ahmed Çevirisi-*, (Neşreden: Orhan Şaik Gökyay), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, s. 100-103.

kibirden dolayı istihzâ eylemek gibi şeyler akıllı ve edepli insanın işi değildir. Bunları yapan cezasını görür. Cennet kapıları önlerine açılır ve onlar giremeden kapanır²².

Kınalızâde Ali Efendi için toplumsal yönüne de değinir. Onur kırıcı, küçültücü alaydan, kötü şakadan kin, haset ve düşmanlık doğar. Bu, kavga ve ölüme yol açabilir. Peygamberin ve ashabın mizahı ise ülfet ile kaynaşma, sevgi ile kucaklaşma gayesini gütmüştür. Hz. Ali de çok şaka yapardı; ama yine de şakaya câiz dememelidir²³.

Bir sonraki yüzyılda Nâbî de oğluna nasihat ederken yerinde, sözü az, mânâsı çok, zarif, güzel, neşelendiren, mesel gibi dilden dile dolaşabilecek, kimseye gönül yarası açmayan, gıybet ve zemmi içermeyen, hezlden uzak, nefrete, kavgaya yol açıp vahşete götürmeyen bir mizahı tavsiye eder²⁴.

XIX. yüzyılda Ahmed Rifat da benzer görüşleri aynen dile getirir²⁵. Fakat Osmanlı edebiyatında mizah konusundaki en etraflı yaklaşımlardan birisini 16. yüzyılda babasının topladığı latifeleri bir kitap haline getiren Lâmiîzâde Abdullah Çelebi, kitabın önsözünde kaleme almıştır. Lâmiîzâde'nin önsözü hemen hemen İslam dünyasındaki mizahla ilgili bütün tartışma, tereddüt ve düşüncelerin, aynı zamanda mizahı meşrulaştırma ve sınırlarını çizme çabalarının bir özeti gibidir. Lâmiîzâde bu önsözde Kuran'dan, sünnetden, eski peygamberlerden, tanınmış din büyüklerinden söz edip hikâyeler anlatarak gelenekte olduğu gibi mizahın iyi ve kötü yönlerini dile getirir. Bir yandan da mizahın eğitici öğretici, bireysel ve toplumsal yönlerine değinir. O da ideal modeldeki olumlu mizahtan yanadır²⁶.

Bu modelde mizahın belirginleşen en önemli iki özelliği olarak insan onurunu kırıcı, insanı aşağılayıcı mizahtan kaçınma ve zekaya, düşünceye dayanan ince, zarif mizahı tercih etme karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu özellikler Aristoteles'in mizah anlayışı ile büyük bir uyum içerisindedir. Aristoteles'e göre Homeros, ahlaksal iyiyi konu alarak işlemede, gerçek bir ozan olduğu gibi, öte yandan küçük düşürücü alayı değil de gülünç olanı dramlaştırmakla, komedyanın temel biçimlerini ilk olarak göstermiştir²⁷. Ona göre "Afrikalı ozanlardan ilk kez Krates, kişiyle alay etme (Jambik) biçimini bırakmaya, genel konuları, yani eylemleri dramlaştırmaya başlamıştır."²⁸

Kişi onurunu kırıcı mizahın reddindeki bu benzerliğin hicivle ilişkisini düşünmemek mümkün değil, çünkü biliyoruz ki antik dönemde şair yüce güçlerin temsilcisi olarak görülüyordu ve hicvin onuru yok edici bir etkisi vardı²⁹. Benzer bir şekilde câhiliye devri kabile şairinin önde gelen görevleri arasında düşmanlara karşı hiciv söylemek geliyordu.

22 Kınalızâde Ali Efendi: *Ahlâk-ı Alâî*, (Bakıya Hazırlayan. Hüseyin Algül), Tercüman 1001 Temel Eser, (tarihsiz), s. 190-191, 195.

23 Kınalızâde: s. 191.

24 Mahmud Kaplan: *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme - Metin)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1995, s. 219-221.

25 Ahmed Rifat: *Tasvîr-i Ahlâk - Ahlâk Sözlüğü*, (Baskıya hazırlayan: Hüseyin Algül), Tercüman 1001 Temel Eser, (tarihsiz), s. 36, 153, 205, 222.

26 Lamiî-zâde: *Lâtifeler*, s. 11-23.

27 Aristoteles: *Poetika*, (Çeviren: İsmail Tunalı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s. 18-20.

28 Aristoteles: a.g.e., s. 21; krş. Aristoteles: "Alaylı Şaka Bir Tür Hakarettir", *Cogito*, Bahar 2001, S. 26, s. 112-113.

29 Bkz. Sulhi Dölek : "Dünyada ve Türkiye'de Gülmecenin Tartışılabilir Etkinliği -2", *Varlık* (Mart 1983), s. 8.

Hicvin etkisi öldürücü sayılırdı³⁰. Hicvin içerdiği alay ve küçümsemenin bu keskin yanı İslamiyet'in kabulünden sonra mizaha yaklaşımda önemli bir rol oynamış olmalıdır.

İslam kültürü etkisinde Osmanlı sahasında oluşan Türk edebiyatında temel ilke olarak insan onurunu aşağılayıcı mizah şeklinin teoride reddedilmesine, mizahın zarif, hoş, ölçülü ve yerinde olanının makbul sayılmasına rağmen, mizah ürünlerine bakıldığında pratiğin teoriyle çok zaman uyuşmadığını görmek mümkündür. Sadece küfür ve ağır hakaret yüklü hezliyât değil, Ziya Paşa'nın hicvi konusunda dikkate değer bir araştırma yapan Mustafa Apaydın'ın³¹ deyişiyle "insanlara yönelik bir saldırı aracı; hedef aldığı nesneyi yererek (zemm) veya küfür yoluyla (şetm) yıkmayı amaçlayan ve şiir şeklinde ifadesini bulan bir sanat" olarak tanımlanan hiciv de yukarıda çizilen sınırların tamamen dışına çıkar.

Aslında Osmanlı dönemi Türk mizahında hezl ve hiciv yanında ta'riz, şathiyyat, latife, mutayebe, şaka, nükte, suhriyye, fıkra, hikâye gibi adlar altında, toplumsal eleştiri, gülünçleştirerek cezalandırma, eğitim, eğlendirme ve haz verme amacı güden çeşitli karakterlerde çeşitli yazı türleri ve nazım şekillerinden yararlanan zengin ürünler ve etrafında güldürücü hikâyeler oluşan pek çok tip ve kişi vardır. Bütün bu mizah ürünlerinin örneklerine gidildiğinde yukarıda çizilen ideal modelin ahlâkî ve meşru çerçevesinin dışına sık sık kolaylıkla çıkılabildiği görülmektedir.

Osmanlı döneminin mizahtan söz eden, mizah hakkında fikir yürüten, mizahın nasıl olması gerektiği konusunda teorik görüşler ileri süren bütün yazılı eserlerinde ortaya çıkan ideal modelin, günümüz moda sözleri ile ifade edilirse, bir bakıma Osmanlı resmî ideolojisiindeki mizah anlayışının büyük ölçüde dışına taşarak var olan Türk mizahı gelişmesini bu dinî, ahlâkî, terbiyevî belirlemelere fazla aldırmandan sürdürmüştür. Yukarıda genel adlar altında ve kategoriler içerisinde kısaca değinilen mizah ürünlerinin her birisinin temsilcileri olarak sayılabilecek önemli isimler etrafında oluşmuş bulunan mizah anlayışı, birbirinden farklı çeşitli karakteristik özellikler sergiler. Nasreddin Hoca, Bektaşî, Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Karakuş gibi tanınmış tipler yanında, adı daha az bilinen pek çok mizah temsilcisi, ayrıca Karagöz, Orta Oyunu, meddah, şenliklerdeki eğlenceli oyunlar ve tuluat gibi sahnelemeye dayanan mizah eserleri de vardır. Bunların yanında yazılı edebiyatın bu sayılanlar dışında, "ideal model" in dışına taşan sayısız mizahî ürününü de unutmamalıdır.

Ancak özellikle vurgulamak gerekir ki bunların hiçbirisinde, Osmanlı dönemi Türk entellektüeli tarafından mizahın teorik planda çerçevesi çizilen ideal modeli konusunda herhangi bir tartışmaya girilmez, görüş belirtilmez. Yapılan iş, mizahı pratik olarak bu ideal modelin dışına çıkılmasına aldırmandan üretmektir.

Kısaca vurgulanacak olursa, mizahın nasıl olması gerektiği konusunda teorik planda görüş ileri sürenler yaygın olarak bu bildiride tanıttığımız ideal modeli çizerler, veya sayısı daha az olan bazı kişiler bu konuşmanın başında değinilen katı görüşleri savunurlar.

Bu tartışmalara hiç katılmadan, mizahı, çizilen çerçevelerin dışına çıkarak üretenlerin gerçekleştirdiği mizah anlayışının ne olduğu ve nasıl bir tarihî gelişim gösterdiği konusunda kesin sonuçlara varmak bugün için mümkün değildir. Sadece Nasreddin Hoca'da karşımıza

³⁰ İsmail Durmuş: "Hiciv", *TDVİA*, C. 17 (1998), s. 447-449; krş. Mustafa Apaydın: *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*, Basılmamış doktora tezi, Adana 1993, s. 51 v.d.

³¹ İsmail Durmuş: a.g.e., s. 18.

çıkan mizah anlayışının ne olduğu konusu bile bugün bilim adamları arasında ciddi bir anlaşmazlık konusudur³². Buna karşılık Osmanlı entellektüelinin teorik olarak sunduğu ideal model, yukarıda açıkça ortaya konulduğu gibi okumuşlar arasında genel kabul görmüş bir model olarak yazıya geçirilmiştir. Pratikte ideal modelin dışına taşarak üretilen güldürücü ürünlerde gözlenen mizah anlayışının tarihî gelişim çizgisi içerisinde araştırılması elbette çok önemlidir. Ancak herşeyden önce bu ürünlerin tam olarak sağlıklı bir şekilde tesbitinin ve toplanmasının gerçekleşmesi, bu çok çeşitli, çok sayıda ve değerli mizah ürünlerinin her biri hakkında kapsamlı, doyurucu incelemelerin gerçekleştirilmesi ve tartışmaların yapılması gerekmektedir.

³² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Pertev Nailî Boratav: Nasreddin Hoca, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ankara 1996, s. 38-39; Yusuf Çotuksöken: "Nasreddin Hoca'nın "Yakışksız" ve "Açık Saçık" Fıkraları Üzerine", *Nasrettin Hoca Fıkraları "İnceleme- Derleme"*, Özgül Yayınları, İstanbul 1996, s. 35-41.